
В. П. ГОРБАТЕНКО*Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ*

У ПОШУКАХ МАЙБУТНЬОГО: ДО ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ФУТУРОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 35–48

Будь-який прогноз, особливо на довготривалу перспективу, відзначається високим ступенем невизначеності. Однак це не означає, що не потрібно будувати моделей майбутнього. Сьогодні саме вони можуть стати основними орієнтирами, які виведуть людську цивілізацію на правильний шлях подальшого розвитку. Науково обгрунтовані спроби передбачення майбутнього охоплюють проблеми, пов'язані зі зміною клімату, станом навколишнього середовища, демографічною ситуацією, формуванням багатоплярного світоустрою, діалогом і партнерством різних цивілізацій, формуванням міжнародного права, здатного регулювати загальновизнані норми відносин між державами й цивілізаціями та ін. Прагнути до передбачення майбутнього варто для того, щоб певною мірою підготуватися до нього. Бо ще Сенека сказав: “Коли людина не знає, до якої гавані вона прямує, для неї жоден вітер не буде попутним”.

Здавна люди прагнули зазирнути у своє майбутнє, і дар передбачення цінувався в усі епохи. Однак справжній прорив у дослідженні тенденцій прийдешнього розпочався у другій половині ХХ ст. на основі нового наукового напрямку, який отримав назву футурології. Термін “футурологія” (від лат. *futurum* – майбутнє і *logos* – учення) запропонував 1943 року німецький соціолог Осип Флехтгейм у листі до письменника Олдоса Хакслі. Останній з ентузіазмом його сприйняв і запровадив до наукового обігу. Цей термін зафіксував зародження “філософії майбутнього”, орієнтованої на його науково-теоретичну розвідку з тим, щоб протиставити її утопії й, відповідно, відмежуватися від тих, хто передбачає майбутнє надприродними способами, а також тих, хто прогнозує недалеке майбутнє або легко передбачувані варіанти розвитку подій. Водночас слід зазначити, що перші спроби масштабних наукових прогнозів з'являються значно раніше. Достатньо згадати П. С. Лапласа, Ш. Монтеск'є, Т. Мальгуса, А. де Токвіля. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виник своєрідний бум наукових прогнозів. Відповідно з'являються праці: Георга Ерманна “Німеччина в 2000 році” (1891); Івана Бліоха “Майбут-

ня війна та її економічні наслідки” (1897); Гюстава де Молінарі “Начерк політичної і економічної організації майбутнього суспільства” (1899); Герберта Уеллса “Передбачення” (1901); Джона Холдейна “Дедал, чи Наука й майбутнє” (1924). Перша серйозна футурологічна доповідь була підготовлена 1937 року групою фахівців під керівництвом Вільяма Огбурна з Чиказького університету (США) за дорученням Національного комітету ресурсів (National Resources Committee). У цій доповіді науковці спрогнозували те, як нові технології упродовж наступних 20 років вплинуть на розвиток Сполучених Штатів Америки [1].

Футурологія постала як наука, вільна від будь-яких ідеологічних поглядів і соціально-утопічних доктрин, як галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій про майбутнє людства, перспективи розвитку різних соціальних процесів. Вирвавшись з тенет формальних методологій на широкий простір емпіричних спостережень, здогадок, конструювання власного апарату понять, міжгалузевого дискурсу, збирання воєдино розсіяних фактів, футурологія здійснила у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. широко-масштабну оцінку тенденцій майбутнього розвитку людської цивілізації. Разом з тим виникли серйозні запитання: чи можна за розмитої парадигматики футурології вважати її науковою дисципліною? Можливо, варто обмежитися більш визначеним інструментарієм прогнозування? Відповідаючи на ці запитання, відомий польський письменник-фантаст Станіслав Лем зазначає: “Кожна точна наука виникає у колі ще донаукових факторів і спостережень; її колискою і пелюшками стають каталог і протокол. Період дитинства продовжується зазвичай досить довго; нова галузь науки займається здебільшого описуванням спостережень, а не власне дослідженнями” [2, 66].

З висновком видатного письменника-футуролога важко не погодитись. Однак спостереження, які спираються на наукові дані й інтуїцію автора, нерідко стають визначальними для розуміння тих чи інших проблем. Свідченням цього, зокрема, є публіцистична книга австрійського журналіста Р. Юнгка “Майбутнє вже почалось” (1952), у якій він популярно розповів масовій читацькій аудиторії про грядущий прорив людства у світ атома й космосу, до цілеспрямованого управління природними процесами, фізіологією і психологією людини, наближення науки до винайдення штучного інтелекту. Зрештою, саме ця книга ознаменувала визнання футурології на рівні масової свідомості, хоча основні її ідеї вже були сформульовані на фаховому рівні К. Цюлковським, Дж. Берналом, Н. Вінером та іншими вченими. У подальшому сформувалася ціла когорта футурологів, які зосередили основну увагу не на окремих відкриттях чи винаходах, які будуть реалізовані в майбутньому, а на визначенні шляхів розвитку цивілізації. До цієї когорти варто віднести таких вчених-футурологів, як Е. Корніш, А. Портер, М. Реннер, Ж. Фурастьє, Г. Кан, Д. Белл, Ф. Поллак, А. Печчеї, Е. Тоффлер, Д. Медоуз, З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Ф. Фукуяма та ін. Російські вчені А. Турчин і М. Батін слушно вважають, що футурологія в сучасних умовах є чи не найважливішою галуззю людського знання й відповідно зауважують: “Особливістю поточного історичного моменту є те, що в ХХІ столітті на нас чекають найбільші зміни

за найкоротший проміжок часу в порівнянні з минулим. Збільшення числа глобальних ризиків у майбутньому підвищує значення футурології і вимагає її перетворення у планування. Якщо раніше без футурології можна було обійтися, то тепер вона стає життєво необхідною” [3].

Сучасна футурологія вивчає вірогідність реалізації різних сценаріїв можливого і бажаного майбутнього людства. При цьому вона спирається на історичні закономірності, тенденції суспільного розвитку і новітні технологічні досягнення. Завдання футурології полягає в пошуку обґрунтованих моделей майбутнього, а також відповідей на сутнісні питання подальшого буття людини і людства, зокрема, таких як: вірогідність глобальної катастрофи, що призведе до загибелі усього людства; можливість або неможливість створення штучного інтелекту та його наслідків для людської цивілізації; подальші напрями еволюції людини; механізми запобігання глобальних ризиків; оптимізація способів прогнозування майбутнього; підготовка людини до нових можливостей, що включає вибір професії, отримання нових знань; засоби продовження життя і здоров'я людини.

У Радянському Союзі дослідження проблематики майбутнього розвивалося непросто, оскільки зазначена проблематика була узурпована державою й загнана в тісні рамки марксистсько-ленінської ідеології. Тут було прийнято розділяти “буржуазну” футурологію і “наукову” (марксистську) прогностику. Однак, незважаючи на це, у 1950–1960-ті роки переважно викристалізувалась концепція так званого технологічного прогнозування. Ідеї, пов'язані з ним, як зазначає І. Бестужев-Лада, були з ентузіазмом зустрінуті у другій половині 1960-х років. Проте уже на початку 1970-х років технологічне прогнозування було розгромлене разом з усім суспільствознавством. З тих пір його теоретичні здобутки в окремих сферах так і не були затребувані на державному рівні. Таким чином, сучасне прогнозування остаточно викристалізувалось в окремий науковий напрям (“технологічне прогнозування”) на межі 1950–1960-х років. Технологічне прогнозування послугувало основою для конструювання міждисциплінарної, комплексної “науки про майбутнє”, яка й утвердилась у світі в другій половині ХХ ст. під назвою “футурологія” і яка поступово розвивається на пострадянському просторі.

У західній науці, починаючи з 60-х років ХХ ст., футурологія і технологічне прогнозування зблизились між собою і отримали значний поштовх. Таке зближення з точки зору соціальних наук є закономірним, оскільки “між ними не існує жорсткого розмежування, і загальні спостереження, які стосуються футурології, підходять для прогнозування” [4, 86]. Різниця між ними може існувати лише в орієнтаціях. Якщо футурологія орієнтується переважно на широку соціальну стратегію, то прогнозування (в даному випадку політичне) здебільшого реалізується в тактичних короткострокових прогнозах: аналізі політичних ризиків, попередженні прогнозованих конфліктів, передбаченні доступних для огляду політичних ситуацій, плануванні державних управлінських рішень та прогнозуванні їхніх наслідків. Останнім часом поняття “футурологія” переважно вживається як образний синонім прогностики і прогнозування, що позначає всю сукупність літератури про майбутнє.

Футурологічний напрям, що отримав широке розповсюдження, почав розглядатися як засіб підведення теоретичної бази під практику прогнозування. “Футурологами”, як ми вже з’ясували, називають дослідників майбутнього, що вивчають перспективи певного процесу в тій чи іншій сфері суспільного розвитку. При цьому вони зазвичай ідуть попереду сучасної їм дійсності. “Футуролог змушений вдивлятися за горизонти дійсного крізь щілини між обставинами, прислуховуючись до попиту, або, навпаки, діючи всупереч уподобанням громадської думки” [5]. Розвиток футуроорієнтованих прогностичних підходів включає три основні етапи: 1) 60-ті — середина 70-х років ХХ ст.; 2) кінець 70-х — 80-ті роки ХХ ст.; 3) від 90-х років ХХ ст. — дотепер.

Основною особливістю футурологічних концепцій 1960-х — середини 1970-х років постало ототожнення футурології з науковим прогнозуванням і оформлення її як спеціального наукового напрямку в працях “Комісії 2000 року” при Американській академії мистецтв і наук під головуванням Деніела Белла, а також у доповідях “Римського клубу”. Обґрунтовуючи необхідність футурологічних досліджень, Д. Белл зазначав: “Люди у своїй уяві завжди прагнуть створити суспільства як витвір мистецтва; таким є зміст ідеалу. Беручи до уваги завдання, які мають бути розв’язані задля досягнення цієї мети, цілком достатньо зайнятися тверезим конструюванням соціальної реальності” [6, 664].

У наукових підходах першого етапу в розвитку футурологічних досліджень знайшло відображення усвідомлення людством катастрофічності сучасної цивілізації, зокрема руйнівного впливу на людину техногенного суспільства та небезпеки ядерної війни. Характерним для досліджень цього періоду є відображення стану фрустрації (краху всіх надій і віри в майбутнє, страху людини перед майбутнім — *В.Г.*). Ученими було виявлено, що в умовах стрімкої модернізації традиційні суспільства руйнуються, що у світі відбуваються зміни, які випереджають свідомість, і людині все важче стає адаптуватися до цих змін. Найбільш властивою в зазначеному контексті є книга американського вченого Елвіна Тоффлера “Футурошок” (1970), у якій всебічно схарактеризовано стрес та дезорієнтацію людини внаслідок великої кількості змін за короткий проміжок історичного часу. Оцінюючи цю книгу, російський філософ П. Гуревич зауважує: “Створивши надмогутню техніку, людина змінила ритм і плин свого життя. І тут дійсно виявилось, що найголовніша біда — зовсім не дефіцит сировини для виробництва, не руйнування екологічного середовища. Наукова думка намагається відвести ці катастрофи. Кошмар в іншому: психологічні ресурси людини не безмежні. Справа не в тому, що виникає озонова діра чи виснажить нафтова свердловина. І навіть не в тому, що, засинаючи в одній державі, ви можете прокинутись зовсім в іншій... Раніше за все може не витримати людська психіка” [7, 6–7].

До особливостей футурологічних концепцій другого етапу можна віднести зосередження дослідницьких зусиль переважно на екологічних проблемах, розробці концепцій та моделей, які відображають злам світової цивілізації — перехід людства від епохи Модерну до Постмодерну. Якщо в 1960-ті роки в науковому середовищі у зв’язку з появою потужних комп’ютерів з’явилося

переконання, що все можна передбачити за допомогою машинного розуму, то у 1980-ті роки прийшло розуміння того, що певні події просто неможливо передбачити, насамперед ті, в яких задіяні природний або людський фактори. У цей же час були розроблені концепції “нового світового порядку” (Г. Кіссінджер) та постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, З. Бжезінський, Д. Белл, А. Турен).

Починаючи з 1990-х років, у рамках третього етапу, для футурологічних концепцій стає характерною яскраво виражена філософсько-історична і соціально-політична орієнтація глобального характеру. Серед таких підходів особливо виділяється ідея “кінця історії” Френсиса Фукуями (1990), в якій обґрунтовується настання історичного затишшя в майбутньому внаслідок переваги ліберальної демократії на всьому геополітичному просторі планети, а також ідея “зіткнення цивілізацій” Самуеля Гантінгтона, яка стверджує, що після руйнації двополюсного світу на людство чекає “реванш Бога”, тобто загострення суперечностей і вірогідне зіткнення між цивілізаціями, які консолідуються довкола традиційних релігій. Зміст зазначених концепцій ми розглянемо далі.

Говорячи про соціально-політичне прогнозування, котрим займається сучасна футурологія, не можна не помічати труднощів, з якими зіштовхуються західні політологи і футурологи. Їх можна звинувачувати в недостатній розробленості окремих політичних проблем, фрагментарності футурологічних концепцій, в ідеологічній упередженості, політичній наївності, примітивізмі підходів та ін. Разом з тим не можна не помітити досягнень західної футурології щодо дослідження соціально значущих тенденцій розвитку сучасних кризових ситуацій, передбачення майбутніх ризиків (інформаційного вибуху, екологічних загроз, тероризму та ін.). Озброюючи правлячі кола різних держав світу реалістичними прогнозами щодо перспектив демократії, футурологія цим самим реально сприяє подоланню або зменшенню дії негативних тенденцій в економічній, політичній і духовній сферах світового розвитку.

Футурологія, за зауваженням С. Лема, як і людська цивілізація, перебуває на перехідному етапі: “Незважаючи на зіткнення державних інтересів, що триває, стихійність історії не може далі продовжуватись. Заходи, що стосуються глобального регулювання в масштабах планети, стають невідворотними, хоча здійснити їх ми ще не в змозі. Ніколи раніше суперечності між політично нездійсненим і тим, що ми оцінюємо як життєву необхідність, не поставали перед нами з такою загрозливою силою. Ми не можемо, але мусимо; не готові, але нас постійно підштовхують заходи з глобального регулювання, які не можна відкладати на невизначений час, що відноситься до невідомої епохи гармонійної співдружності всіх народів” [2, 155].

На сучасному етапі у футурології спостерігаються дві основні тенденції: універсалізація, що характерна для недержавних футурологічних шкіл, і сепаратизм, властивий експертам, які обслуговують певні корпорації, державні структури, групи силового тиску на міжнародній арені та ін. Друга тенденція таїть у собі неабияку небезпеку, оскільки відмова від глобальних неупереджених оцінок несе загрозу для цілого світу. До того ж і самій футурології,

якщо вона стане служницею влади чи великого бізнесу, загрожує професійна деградація. З цього приводу С. Лем цілком справедливо зауважує: “Розриви в людській цивілізації — це не тільки моральна проблема. Багаті не врятуються в побудованій проти бідних фортеці, оскільки світ є єдиним” [2, 162].

Так, С. Лем вважає, що дефетизм, властивий науковій фантастиці, поширюється й на футурологію: “У футурології дефетизм виявляється з іншого боку: як заклики до невпинного “brain-storming” (у перекладі з англійської — мозкова атака, мозковий штурм. — *В.Г.*), як заклики до об’єднання сил: створення “футуристичних” шкіл і лабораторій, футурологічних комісій і банків та всіх інших інститутів, які повинні стати джерелом гостродефіцитних у футурології ідей і рішень загнuzдання цивілізації, що піднялася дибки, і щодо переходу від мінімалізму пропозицій затормозити прогрес до проектування оптимального майбутнього. По суті це звернення до якихось “Інших”, які зроблять те, що експерти-футурологи зробити не в змозі. Такі заклики лише утруднюють ситуацію: оскільки футурологія страждає дефіцитом не лише ідей, а й критеріїв їх відбору. Слабкість цієї дисципліни, якій ніяк не вдається встати з колін, передусім у соціологічній базі, а відсутність уяви — справа вторинна. Бо ж не випадково, що футурології не вистачає видатних авторитетів у галузі соціології, і не випадково їх роль взяли на себе самозванні дилетанти, які намагаються справжні знання замінити сміливою імпровізацією. Однак сміливості недостатньо там, де не існує відповідних фільтрів для селекції” [2, 254].

Отже, футурологія не може створити детальну картину майбутнього. Вона пропонує шляхи найкращих рішень в історичному контексті, фіксує зміну обставин, пропонує шляхи, які можуть привести до успіху. Попереджає про можливі нові помилки. Для успішного прогнозу наукова футурологія аналізує існуючі на даний момент тенденції з метою створення єдиної парадигми. Футурологія — це здатність сприймати дійсність по-новому, вміти визнавати те, що життя змінюється, і пробувати пояснювати ці зміни.

Загалом у підходах, присвячених опануванню майбутнього, починає домінувати вивільнена від заідеологізованого світобачення науково обґрунтована плюралістична тенденція щодо прогностичних засобів і можливостей. Вона не виключає нетрадиційних, до кінця ще не зрозумілих і не з’ясованих наукою варіантів. Логіка їх урахування пов’язана з тим, що все, що є на Землі, як зазначає Пауло Коельо, приховує в собі історію цілого світу: “Можна розкрити книгу на будь-якій сторінці, можна подивитись на чийсь долоню, на карту з колоди, на політ птахів — на що б не глянути, завжди можна вловити зв’язок із тим, що має статися. Фактично не ці речі самі по собі показують щось, а люди, вдивляючись у них, занурюються у Душу Світу” [8, 80].

Важко з цим не погодитись, якщо ми виходимо з узагальненого розуміння плюралістичної картини пошуків майбутнього. Якщо ж ми присвятимо себе розробці конкретного проекту чи програми політичної діяльності у чітко визначеному сегменті політичного життя, тоді ми мусимо притримуватися наявних методології і практики забезпечення науково вірогідних розробок, планів, проектів, програм. Поряд із цим ті, хто займається прогнозуванням розвитку науки, на думку російського вченого А. Ракитова, “на початку

XXI століття мають чітко усвідомлювати, що це не стихійний ринковий процес і що він залежатиме передусім від політики держави, позаяк комерційні структури ще не скоро стануть головними споживачами й покупцями наукової продукції”. Державні діячі повинні враховувати, що людство мусить стати на шлях сталого розвитку, а це, у свою чергу, означає, що “механізми ринкової економіки доведеться істотно обмежити, оскільки попит на товари й послуги, який постійно зростає, потребує їх надлишкового виробництва з величезною затратою не відновлюваних природних ресурсів”. А отже, зазначені механізми “несумісні з екологічно й соціально безпечним, самопідтримуваним розвитком” [9, 14].

Головною цінністю для суспільства в майбутньому має стати не прибуток, а гармонійний розвиток людини, її права, соціальна свобода, висока культура й освіченість. Ми все ще недооцінюємо головний фактор грядущого — людську духовність. Саме вона, на думку І. Гаріна, “рано чи пізно стане основним інструментом величного творення як самої людини майбутнього, так і всіх його інститутів”. Свідомість людини, яка завжди творила її буття, в майбутньому “стане головним джерелом перетворень внутрішнього і зовнішнього світів” [10, 14].

Майбутнє суспільство — це творча спільнота людей, в якій кожна людина має виконувати свої обов’язки високопрофесійно, з усвідомленням власної місії — забезпечення прагнення суспільства та окремих індивідів до конструктивних змін, формування впевненості в майбутньому, органічного поєднання світових здобутків та національної культурно-історичної традиції. Ми мусимо повсякчас пам’ятати: хоча майбутнє і не визначає наше сучасне буття, однак уявлення про нього, які формуються в рамках футурології, поза всяким сумнівом, впливають на дії людей в межах сучасності. В цьому сенсі Брюс Стерлінг зазначає: “Майбутнє — найширша з можливих сфер дослідження. Воно відсовує все — і події, і явища — в найбільш віддалену частину циферблату постійно цокаючого годинника вічності” [11, 9].

Футурологічні прогнози базуються на трьох основних чинниках: засобах, мотивах і можливостях. Засоби — це рушійні сили змін, наукові й технологічні зміни. Цей інструментарій, однак, за певних умов має межі свого застосування, з приводу чого Т. Сарсакова зауважує: “Потрібно зазначити, що вже сьогодні стає дедалі важче робити якісь наукові прогнози, оскільки для них необхідно відштовхуватися від реального часу. Ми живемо в часи стрімких технологічних змін, мінливої глобальної політики, зміни клімату. Все це, поєднуючись з випадковостями, може призвести до непередбачуваного майбутнього” [12]. Майбутнє перестало бути синонімом прогресу. Світ змінюється у багатьох напрямках: технічному, соціальному, економічному, політичному й екологічному. Що стосується мотивів, то вони коріняться в бажаннях людей, які найбільше виявляються в масовій культурі. І нарешті можливості — це прориви в перешкодах, які стоять на заваді змін. Це, в першу чергу, — нові технології й інноваційний розвиток.

Страхи і хвилювання людей з приводу свого майбутнього, як правило, значно гірші за реальність. В усі часи існував розрив між тим, що ми знаємо,

і тим, як ми до цього ставимося, — між науковими даними і їх суспільним сприйняттям. “Люди платять футурологам за те, щоб вони малювали рай-дужні перспективи і пророкували видатні новації майбутнього, а зовсім не за те, щоб вони сумували наодинці, оплакуючи віджиле й відмерле. Але відступи, поразки і втрати — така ж невід’ємна частина майбутнього, як триумфи й інновації” [13, 12].

Логіка необхідності здійснення футурологічних досліджень як пізнання маловідомого чи невідомого, прихованого за обрієм майбутнього, найбільш виразно постає з формули американського державного діяча і футуролога Дональда Рамсфелда: “Є знане відоме. Це речі, про які нам відомо, що ми їх знаємо. Є знане невідоме. Тобто речі, про які нам відомо, що ми їх не знаємо. Але також є незнане невідоме. Це речі, про які нам невідомо, що ми їх не знаємо”. Процес відслідковування тенденцій формування майбутнього — безкінечний, оскільки жодна технологія не вливається плавно в ріку майбутнього. Футурологи часто екстраполюють сучасні технологічні та суспільні тенденції і вважають, що вони будуть розвиватися тими самими темпами в майбутньому, однак технічний прогрес у дійсності має власні шляхи і темпи розвитку. Ніщо не старіє такими темпами, як майбутнє, ніщо так швидко не виходить у тираж, як останні досягнення високих технологій.

Футурологія і технологічне прогнозування досі належним чином не розвинулись у пострадянських країнах, у тому числі й в Україні. Що ж стосується наявних, нині популярних центрів аналізу і прогнозу, то тут варто погодитись з І. Бестужевим-Ладою, що вони є далекими від завдань наукового дослідження проблематики майбутнього й переважно займаються звичайними пророцтвами, до яких, як правило, їх спонукає замовник. Зрештою, це проблема не лише ідеології. На Заході зазначені напрями наукових досліджень хоча й отримали значний розвиток, однак і там на всіх рівнях переважає прагнення отримати не прогноз-попередження, який допомагає зважувати можливі наслідки управлінських рішень, а прогноз-передбачення, що орієнтує на вгадування майбутніх подій. Отже, людям варто уважніше прислухатися до голосу розуму й засвоїти істину, досить точно сформульовану І. Бестужевим-Ладою: людині не дано знати майбутнє — інакше життя втрачає сенс, зате дано його творити, і саме в цьому полягає сенс людської діяльності.

Зазначивши недостатній рівень вітчизняної футурологічної думки, заради справедливості слід зазначити, що й серед українців можна відзначити мислителів, думка яких звернена до близького й віддаленого майбутнього. До таких вчених, зокрема, належали наші визначні сучасники кардіохірург і соціальний мислитель Микола Амосов і член Римського клубу Богдан Гаврилишин.

В останні роки свого життя Микола Амосов запропонував концепцію, у якій виклав власне бачення майбутнього світоустрою. Основу даної концепції становить думка вченого про стабільність біології людини, незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу. Оскільки всі складні системи “типу живих” існують на компромісах, таким компромісом, апробованим в історії, є для людства капіталізм з демократією. Останній, звичайно, далекий від ідеа-

лу, але все ж таки кращий за жорстокі альтернативи, якими постали “хвороби суспільства” — фашизм, комунізм, націоналізм, релігійний фанатизм.

Людство може вижити на основі по-справжньому хорошої ідеології, яку можна розробити за допомогою комп’ютерів на основі вивчення “людини соціальної”, вичленивши з неї біологічне начало й досконало дослідивши суспільні системи. Можливість раціонального створення відповідної людської біології ідеологічної системи М. Амосов ілюструє прикладом стійкості релігії: “Хай Бог придуманий, але він закарбований у нейронах мозку мільярдів людей, розтиражований у книгах і цим став таким же матеріальним, як природа чи техніка. Чому ж це трапилось? Чому придумана ідея доброго Бога — Христа, Будди, Магомета — змогла розповсюдитись, оволодіти розумом людей, мирним шляхом, без насилля і перетворитися на реальну силу, що рухає історію? Чому комуністична утопія навіть за допомогою терору не зуміла пройти такий шлях? Пояснення тільки в “біологічності” ідеї доброго Бога. Значить, у генах більшості людей (не всіх!) є рецептори віри в добро, є потреба в ідеалі. На цьому ґрунті християнська релігія створила європейську цивілізацію, яка завоювала світ, якщо не прямо, то через ідеологію — “протестантську етику” — етику праці, бережливості й особистої ініціативи” [14, 114–115].

На думку вченого, природу людини перекреслити ідеями неможливо, але підправити вихованням реально, насамперед за допомогою освіти і втілення основоположних позитивних цінностей людського буття, таких як сім’я, праця, особиста ініціатива. Суспільство має жити в умовах свободи, врегульованої моральними принципами. Система влади повинна ґрунтуватися на демократії, дозований відповідно до рівня культури і власності з обов’язковою змінюваністю лідерів і контролем. Все це повинне підкріплюватися розвитком науки з пріоритетністю вивчення проблем людини, суспільства, екології. Відповідно реалізація ідеологій має стати продуктом самоорганізації, що передбачає своєрідний ланцюг зусиль: “лідер — вибір ідеї — односторонній — поширення — завоювання влади”. Життєздатність консолідованих зусиль “підтверджується стійкістю, прогресом, значенням держав”. Оптимум координат “визначається передісторією країни: вихідним рівнем економіки і культури, попередньою ідеологією, традиціями” [14, 10].

Виводячи прогноз на період, що піддається розрахункам, М. Амосов вважає, що в людях і способі життя не відбудеться значних змін, оскільки це пов’язано з неможливістю кардинально змінити біологічну природу людини. Навіть якщо й намітяться певні наукові підходи в цьому напрямі, матеріальні можливості не дозволять поширити їх настільки, щоб вплинути на життя всього людства. У соціальному складі населення багатих країн зросте лише багатоманітність праці та зміниться її характер. Щодо бідних країн, то тут ще довго людина буде дешевшою за машини, хоча внаслідок поширення освіти відсоток кваліфікованих робітників і спеціалістів може зрости у 2–3 рази. Релігія не зникне, а радше збереже свої позиції на сучасному рівні, оскільки існує біологічна потреба вірити, здатна протистояти скепсису матеріалізму.

Майбутнє, навіть віддалене, не обіцяє безконфліктності в суспільстві, не гарантує постійного соціального прогресу й оптимальної ідеології. “Недоліки

Розуму наявні на всіх рівнях: у громадян, суспільностей і всього людства”. Внаслідок цього виникатимуть “коливання і неспівпадіння інтересів на всіх рівнях суспільних структур”. Особливо небезпечними будуть бідні країни, “поки в них не сформується капітал і не інтегрується у світове господарство”. Егоїзм, нестатки і пріоритет щодо найближчих цілей “можуть мобілізувати народи на авантюрні дії”. Гарантією стабільності світу “послугують розвинені країни з відпрацьованою ідеологією і високим рівнем Суспільного Розуму, здатного контролювати емоційні сплески громадян” [13, 160–161].

Основний висновок М. Амосова полягає в тому, що людство не загине, але для його подальшого збереження потрібна наполеглива праця. Все це залежить не тільки від розвитку світу як цілого, а й від конкретних суспільств, оскільки розвиток кожного суспільства йде через колективну та індивідуальну творчість. Розум суспільства втілений у розумі його членів з різним ступенем участі, що залежить від ідеології, державного устрою, рівня НТП й розвитку економіки. Насамперед він спрямований на управління громадянами і тільки через них впливає на природу та інші суспільності. Основними шкалами для компромісного вибору координат потрібної ідеології є: свобода — рівність; матеріальне — духовне; праця — розваги; суспільне — особисте (або егоїзм — альтруїзм); терпимість — непримиримість; сучасне — майбутнє; бог — матерія (або віра — знання); загальнолюдські — групові цінності. За допомогою оптимізму, збалансованого в бік позитивних цінностей, руйнівні тенденції невдовзі повинні компенсуватися охоронними, оскільки це диктується мінімальною розумністю. Саме на неї можна сподіватися, вважає вчений. Однак втрати у слаборозвинених країнах невідворотні. Можливо, будуть принесені в жертву сотні мільйонів людських життів, щоб спонукати всіх людей планети до економії, а багатих ще й до співпереживання.

Подальший розвиток людства український учений визначає терміном “визрівання цивілізації”. На його думку, жорстокість у світі внаслідок такого визрівання буде послаблюватись. “Люди стануть багатшими, більш освіченими, а значить, більш гуманними, тобто більше будуть співпереживати одне одному. А тому маловірогідно, що нас може поглинути хвиля жорстокості. Хоча в окремих місцях планети навіть на тлі освіченого суспільства можуть виникнути захоплення доктринами та ідеологіями, які провокують розвиток жорстокості. Але це буде не тотальне ураження, не хвороба всього людства, а окремі прояви” [15]. Оскільки матеріальна й інтелектуальна нерівність поступово зникатимуть, демократичні норми не втратять своєї привабливості. Люди захочуть жити в умовах відносної рівності й мати права, тому що демократія є прямим наслідком рівня освіти. Цінності ХХІ століття не зміняться, і демократія й надалі регулюватиме суспільство. Перспективою людства є соціально орієнтована держава, що становить компроміс між змагальницьким суспільством, похідним від біологічної нерівності людей, і підвищенням гуманізму, похідним від розвитку освіти.

Доповідь Богдана Гаврилишина Римському клубові “Дороговкази в майбутнє” (1979 р.) зафіксувала прагнення вчених цього періоду до пошуку шляхів, якими можуть розвиватися різні суспільства з тим, щоб, за словами відо-

мого японського вченого і політика Сабуро Окіти, “не залишатися застиглими у тенетах вчорашніх поглядів, ідеологій і проблем”. Зазначена доповідь дотепер залишається актуальною. Характеризуючи в той час найпридатніший сценарій розвитку СРСР, учений, зокрема, зазначив: “Можливими наслідками спроби зберегти існуючий стан були б зростаючі невдоволення, ворожість і дисидентство, а потім спалахи насильства, що підсилювалися б окремими подіями, які вели б до розпаду Радянського Союзу. В результаті більшість нинішніх союзних республік стали б незалежними державами. Вони прагнули б зберегти свою незалежність протягом кількох десятиліть. Зазнавши радощів і гіркоти такої незалежності, вони, можливо, добровільно створили б більші об’єднання, подібні до Сполучених Штатів Європи або Середньої Азії, водночас, відповідно, зберігаючи свою культурну самостійність, як у сучасному Європейському Економічному Співтоваристві, Російська республіка також знайшла б своє місце у такій наднаціональній будові, де вона посіла б місце сильного партнера, але лише партнера” [16, 54–55].

У своїй доповіді Б. Гаврилишин започаткував застосування методології аналізу ефективності держав з метою створення нової галузі, яку він називає “архітектурою суспільних устроїв”. Аналізуючи доповідь Б. Гаврилишина, С. Грабовський зазначає: “Йшлося не про чергову утопію, яка змалювала б “прекрасний новий світ”, а про суто наукову працю, що поєднувала три аспекти: аналітику, що мала пояснити, чому одні суспільства є ефективнішими за інші; рекомендації, яким чином і що саме змінити у соціально-економічному житті тієї чи іншої країни для підвищення ефективності економіки; прогностику, покликану окреслити вірогідність тих чи інших змін у різних країнах і можливі наслідки цих змін” [17]. Прогностичний потенціал доповіді українського вченого у подальшому був підтверджений розпадом СРСР, глобальними змінами в Китаї, зростанням загроз з боку ісламського фундаменталізму, нелінійністю сучасного вирішення соціальних проблем для різних країн, підвищеною увагою до проблематики інноваційного розвитку в рамках національних держав. Сьогодні Б. Гаврилишин продовжує наполягати на проголошених ним 1979 року ідеях й у своїх наукових розвідках веде мову про необхідність “поєднання політичної свободи, економічної ефективності, соціальної справедливості й симбіотичного співжиття з природою” [17].

Перевидану 2009 року доповідь Б. Гаврилишин доповнив спеціальним розділом “Україна: 20 минутих і 20 майбутніх років”, у якому міститься системне бачення перспектив становлення незалежної демократичної України [18]. У цьому розділі, зокрема, подаються шляхи виходу українського суспільства з кризового стану та напрями демократизації суспільно-політичного життя, підвищення ефективності управління державою і суспільством. Важливою передумовою забезпечення ефективності суспільного розвитку Б. Гаврилишин вважає прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти — більш професійної і патріотичної, здатної діяти на основі сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, наділеної мобілізаційним баченням майбутньої України. Для майбутнього демократичного розвитку України Б. Гаврилишин вважає необхідними інституційні зміни на основі де-

централізації, ліквідації посад голів державних адміністрацій, забезпечення виборності на місцях. Поряд з цим вчений вважає за необхідне і прогнозує скорочення кількості партій до 5–7. Це мають бути партії європейського типу з чіткими ідеологіями, програмами, принципами внутрішньої і зовнішньої політики. В економічній сфері необхідно досягти темпів зростання ВВП до 8–10 % щорічно з одночасним зниженням інфляції за рахунок інноваційного розвитку, зменшення адміністративних бар'єрів на шляху створення нових підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, оптимізації податкової системи, забезпечення сталого економічного розвитку. У соціальній і гуманітарній сфері необхідно орієнтуватися на підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я. Науку й освіту слід тісно пов'язати з виробництвом, сферу охорони здоров'я — приватизувати за умови обов'язкового страхування й контролю держави за якістю надання медичних послуг.

Таким чином, однією з найважливіших функцій сучасної науки є її орієнтованість на передбачення тенденцій розвитку світу в майбутньому з тим, щоб допомогти нинішнім і наступним поколінням адаптуватися до грядущих кардинальних змін у способі буття людини й життєдіяльності суспільства. Сьогодні, коли людство проходить у своєму розвитку за кілька десятиліть те, що проходило в минулому впродовж століть, ця функція набуває пріоритетного значення. Сучасний світ потребує формування проєктів майбутнього співжиття не лише на національному, а й на цивілізаційному рівні. Лише так можна адекватно відповісти на виклики XXI і наступних століть.

Джерела

1. *Jalochowski K.* Co przyszłosc pokaze? // *Polityka*. 2009. Nr. 2 (2687). 10 stycznia. S. 32.
2. *Лем С.* Фантастика и футурология : в 2 кн. / Пер. с пол. С. Н. Макареца ; под ред. В. И. Борисова. М.: АСТ; Ермак, 2004. Кн. 1. С. 66.
3. *Турчин А., Батин М.* Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа [Электронный ресурс] // Персональный сайт Алексея Турчина. URL: www.avturchin.narod.ru/futur1.doc
4. Большой толковый социологический словарь (Collipz): в 2 т. М.: Вече; АСТ, 1999. Т. 2: П–Я.
5. *Култаева М.* Футурологічні розвідки сучасної філософії освіти: теоретичні побудови та проблеми їх здійснення (стаття перша) // *Філософська думка*. 2002. № 4. С. 77.
6. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [пер. с англ.]. М. : Academia, 1999.
7. *Тоффлер Э.* Шок будущего [пер. с англ.]. М. : АСТ, 2002.
8. *Коельо П.* Алхімік / Пер. з порт. В. Морозова. Львів: ВНТЛ Класика, 2002.
9. *Ракитов А. І.* Наука XXI століття: глобальні трансформації і перспектива // *Науковий світ*. 2002. № 5. С. 6.
10. *Гарин И.* Что ждет Украину. Харьков: Торсинг плюс, 2009. С. 14.
11. *Стерлинг Брюс.* Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в XXI веке? / Пер. с англ. И. Цибизовой. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.
12. *Сарсакова Т. М.* Реальність майбутнього в уявленнях письменників-фантастів, державних та громадських діячів // *Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2009. № 2. С. 131–134.

13. Амосов Н. М. Разум, Человек, Общество, Будущее. К.: Байда, 1994. С. 114 — 115.
14. Амосов Н. Размышления об обществе, будущем и об Украине // Новітня Україна 1991–2001 (Роздуми видатних сучасників): кол. монографія / Амосов М. М., Сабодан В. М., Грач Л. І. та ін.; за заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К. : МАУП, 2001.
15. Рубеж веков: На вопросы анкеты “МН” отвечает академик НАН Украины Николай Амосов // Столичные новости. 1998. 05–12 мая.
16. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. К.: Основи, 1993.
17. Гравовський С. Віднайдені дороговкази // Дзеркало тижня. 2009. № 19 (747).
18. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє [довідь Римському Клубові] / Упоряд. В. Рубцов. 3-тє вид., доп. К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРІ, 2009. 248 с.

Однією з найважливіших функцій сучасної науки є її орієнтованість на передбачення тенденцій розвитку світу в майбутньому з тим, щоб допомогти нинішнім і наступним поколінням адаптуватися до грядущих кардинальних змін у способі буття людини й життєдіяльності суспільства. Сьогодні, коли людство проходить у своєму розвитку за кілька десятиліть те, що проходило в минулому впродовж століть, ця функція набуває пріоритетного значення. Сучасний світ потребує формування проєктів майбутнього співжиття не лише на національному, а й на цивілізаційному рівні.

Any forecast, especially in the long term, there is a high degree of uncertainty. However, this does not mean that we should not build models of the future. Today they can become major benchmarks that will lead human civilization on the right path forward. Scientifically reasonable attempts to predict the future covering issues related to climate change, the environment, demographics, the formation of a multipolar world order, dialogue and partnership of different civilizations, formation of international law that could regulate the universally recognized norms of relations between states and civilizations and others. Try to anticipate the future should to a certain extent prepare for it. Try to anticipate the future should to a certain extent prepare for it. Because has Seneca said: “When a person does not know which harbor he sent for her, no wind will be fair.” One of the most important functions of modern science is its focus on predictions of trends of the world in the future in order to support current and next generation coming to adapt to major changes in the way the human being and of society. Today, when humanity passes in its development at decades what passed in the past over the centuries, this feature takes priority. The modern world requires a forming future coexistence projects not only on national but also on the level of civilization.

Одной из важнейших функций современной науки является ее ориентированность на предсказания тенденций развития мира в будущем с тем, чтобы помочь нынешним и будущим поколениям адаптироваться к грядущим кардинальным изменениям в способе бытия человека и жизнедеятельности общества. Сегодня, когда человечество проходит в своем развитии через несколько десятилетий то, что проходило в прошлом на протяжении веков, эта функция приобретает приоритетное значение. Современный мир требует формирования проектов будущего общежития не только на национальном, но и на цивилизационном уровне

Надійшла 3 лютого 2017 р.